

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ (від *антропо...* і *центр*) — концепція, згідно з якою людина є центром і метою всього, що відбувається у світі; напрям філософських та богословських учень, що стверджують винятковість людини як найвищої цінності. А. — різновид *телеології*, який виступає з позиції наявності у світі об'єктив. цілей і будови світу для людини. Світ створ. «заради тих цілей, що їх висуває людина» (Х. Вольф). Першопочатки А. є вже в ранніх формах релігії та міфології. Природа, боги й людина представлені тут як певна нерозривна єдність, тотальність. В антич. філософії ідею А. сформулював Сократ. На його думку, людина і Всесвіт перебувають у розумній та доціль. гармонії, зумовлений божествен. задумом. Сократ вважав, що розумність світобудови відповідає матеріал. та духов. потребам людини. Здійснити свою мету людина може лише в процесі самопізнання та життя задля істини. Згідно з ученням Аристотеля, діяльність людини має актуал. мету, а явища природи — потенційну, що реалізується в процесі розвитку самого предмета. Людина стає учасником іманент. розвитку світу в прагненні до Бога як до кінцевої мети, до самої себе. Оскільки розум має властивість творити форму і цим подібний до деміурга, людина може виступати як ентелехія — остаточна мета й результат розвитку. Згідно з ученням Платона та неоплатоників, єднання з Богом досягається в надприрод. стані екстазу, що є метою життя людини. Культ людини нерідко розвивається поруч із темою верхов. божества, звеличування якого набуває також антропоцентрич. форм. На відміну від концепцій античності, де людина була мікрокосмом та частиною Космосу і підкорялася вищій силі (Долі, Логосу тощо), середньовічна філософія не розчиняла особу в божестві і не розглядала її самопізнання як божествен. акт. Антич. космоцентризм поступається місцем теоцентризмові християн: життя людини — об'єкт особл. Божого промислу. Ця точка зору до поч. 19 ст. була підґрунтям теолог. та провіденц. засад багатьох теорій. Саме в юдаїзмі, християнстві, ісламі ідеї А. та геоцентризму набули найбільшого розвитку. Згідно з цими віровченнями світ скороминущий, створ. за божествен. задумом, який здійснюється для людини і через людину. Самопізнання для людини — необхідна умова пізнання Бога. Місія людини може здійснитися трояко: завдяки свободі волі, через благодать, через моральне вдосконалення. Людина як істота, у якій нерозривно й суперечливо поєднані дух і тіло, проявляє свою люд. сутність, на думку отця церкви Августина, саме в душі; мирська частина людини викликає в нього відразу. Тома Аквінський, пристосовуючи ідеї Аристотеля до християнства, писав, що в людині поєднуються активність формотвор. душі та

пасивність тілесності, через що вона займає проміжне місце між тваринами та ангелами. Ідея єдності душі й тіла, їх неповторності свідчить про певну гуманіст. тенденцію в міркуваннях Аквіната. Ця тенденція набула подальшого розвитку в період Відродження, у світогляді гуманістів, які робили наголос на природі людини, а не на її зв'язку з Богом. Посилаючись на досягнення науки, вони прославляли експансіонізм «царя природи». Культ Бога почав ототожнюватися з культом людини. Зокрема М. Кузанський писав про людину як «людського Бога», про те, що вона є мікрокосмосом, або «людським світом». Ідеї А., особливо в його теолог.-християн. формі, коли, з одного боку, людина звеличується як вершина буття, а з ін. — розглядається як гріхозна й безсила істота, зазнали певної критики. На думку М. Монтеня, справжня велич людини не в тому, щоб самовпевнено порівнювати себе з Богом, а в усвідомленні себе невід'єм. частиною природи.

Філософія Нового часу зміщує світогляд. акцент на пізнавал. здібності людини. Теорія пізнання виступає вищим проявом духовності і сприймається як сенс життя людини. Ф. Бекон вважав, що людина може й повинна бути величною. Він вилучає дослідж. цілей з компетенції науки, залишаючи їх метафізиці. Звеличування розумових здібностей людини в епоху Просвітництва йшло поруч із розвитком механістич. уявлень про її природу. За певних соц. умов, вважав Ж. Ламетрі, мавпа може стати «маленьким парижанином». Таким чином, формувався соціоцентризм як світоглядна настанова, що продовжує домінувати і в новіт. філософії. «Людина народжена для суспільства» — найулюбленіший афоризм Й. Гердера. Проте філософія Нового часу бачила в людині насамперед її духовну сутність, яка визначає й сутність самої філософії (Й. Фіхте). З розвитком філос. думки посилюється увага до проблеми сутності людини, її місця та значення в світі, взаємодії зі Всесвітом. І. Кант вважав, що людина повинна діяти так, мовби сама вона Бог, тобто брати на себе всю відповідальність за самоств. рішення та за наслідки своїх вчинків. Й. Фіхте, навпаки, «самознищення» людини в субстанції Бога розглядав як «перехід» до «вищого життя». Згідно з ученням Г. Гегеля, людина — лише фрагмент осягнення Абсолютним духом Абсолют. ідеї. Вона потрібна Богові для самосвідомості, а в своєму індивід. розвитку відтворює у стислому вигляді заг. духов. розвиток суспільства. На думку романтиків, існування людини в світі трагічне, і пережити цей трагізм можна лише за допомогою іронії, яка звеличує особу, підіймає її над буденністю і над нею самою — веде шляхом становлення свободи. Спрямованість людини поза власні межі — життєстверд. сенс її існуван-

ня. Змінюючи себе, вона змінює світ. З розвитком природознавства А. поступово залишав сферу науки і зосереджувався в богослов'ї. Відкриття М. Коперника та Г. Галілея зруйнували уявлення про людину як центр Всесвіту. Засн. психоаналізу З. Фройд розвіяв ілюзії щодо домінування рац. свідомості в поведінці людини. Сучас. амер. філософ та соціолог Г. Саймон зводить людину до істоти для перероблення інформації і відмовляє їй у будь-якій унікальності. Ідеї звеличування і приниження людини мають свої світоглядні закономірності. Уявлення про вбогість змінюється на рубежі 20 ст. вірою в безмежні можливості людини, а невдовзі — скепсисом щодо її розумових здібностей та перспектив прогресу. Певною мірою ідеї А. використала й розвинула філософія екзистенціалізму. Ці ідеї співіснують, змішуються з природо-, лого-, тео-, соціоцентризмом. А. безпосередньо пов'язаний з тропол. напрямом у філософії. Загалом можна виділити такі його різновиди: трансцендентальний (людина — мета Творця), натуралістичний (людина — результат і мета природи), особисто-іманентний (становлення людини — результат її діяльності), соціоіманентний (людина — продукт розвитку суспільства і сусп. відносин). М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс, А. Камю обґрунтовують «метафізику» люд. буття в її істор. розвитку, здійснюють т. зв. онтологічний поворот від проблем «буття в собі» до метафізики історії та свободи в їхньому люд., екзистенційному вимірах, від природ. існування людини до надприрод. існування в сферах культури, техніки, політики. Завдяки самосвідомості, свободі волі та вибору людина підіймається над природою, Богом, над самою собою. Представники «філософії життя» також не визнають жодної істини понад світом людини. Про людину як про безумовну середину світу та єдину міру суцього в цілому говорив Ф. Ніцше. На його думку, людина є творець Того, чим вона дивується (тобто Бога). Філософи- феноменологи шляхом філос. редукції буття феномену зводять до буття в сфері свідомості. В ученні засновника цього напрямку Е. Гуссерля філос. та наук. об'єктивізм змінюється трансцендентальним суб'єктивізмом, що спирається на «донаукову» діяльність думки та почуття. Людина є актив. співучасником світу, і це дає засади для самотрансцендентування людини до Бога, для обожнення людини. У межах погляду на людину як «міру всіх речей» (Протагор) за останнє століття розвитку філос. думки сформувались три напрямки концепції А.: метафізичний А. — людина постає як абсолютне буття, що існує в істор. просторі та часі (С. К'єркегор, Ф. Ніцше, екзистенціалісти); космологічний А. — розглядає людину як центр Всесвіту крізь призму еволюції природи (Т. Гекслі, П. Тейяр де Шарден); аксіологічний А. — вбачає в людині всі можливі цінності (Л. Фойербах, М. Чернишевський, М. Шелер).

В історії укр. філос. думки проблема людини, її сутності та сенсу життя є однією з центральних. Ще за

часів України-Русі людину сприймали не лише як частину Космосу, що властиве язичництву, а й як вінець природи. В укр. філософії 16–17 ст. з'являються ті самі ідеї А., що були поширені і в Зх. Європі. Людину розглядали не лише з позиції гріхопадіння та спасіння, а як найвищу цінність, творця самої себе через причетність до Бога, як досконале творіння. С. Оріховський, К. Сакович, К. Транквіліон-Ставровецький утверджували ідею єдності мікро- та макрокосмосу. На думку Л. Зизанія, світ має 4 рівні, і нижчий підпорядк. вищому. Найвищий рівень — людина. М. Смотрицький та ін. вважали, що неодмін. умовою пізнання Бога і єднання з ним є самопізнання, оскільки Бог, як і царство небесне, міститься в самій людині. Пізнавши Бога, можна досягти блаженства не лише на небі, а й на землі, оскільки розум людини перебуває у нерозривному зв'язку з супернатуральним Розумом (Богом). Справжній антропол. поворот в укр. філософії починається від творчості Г. Сковороди, який наголошує на тому, що людина — гол. ключ до розв'язання проблем буття, а найкоротший шлях до Бога пролягає через центр нашого власного «Я». На його думку, у мікро- та макрокосмі — один початок і один кінець, спільний корінь, що тлумачиться як Божа сутність. Отже, людина, перебуваючи між «небом» та «землею», намагається об'єднати їх собою. Завдяки самопізнанню відбувається перетворення людини і світу, усунення світового зла.

Рекомендована література

1. Фихте И. Г. Избранные произведения / Пер. с нем. Москва, 1916. Т. 1;
2. Кант И. Сочинения: В 6 т. / Пер. с нем. Москва, 1963–66;
3. Кузанский Н. Сочинения: В 2 т. / Пер. с нем. Москва, 1979;
4. Шлегель Ф. Развитие философии: В 12 кн. // Эстетика. Философия. Критика. Т. 2 / Пер. с нем. Москва, 1983;
5. Антропологическая проблематика в западной философии: Сб. ст. Москва, 1991;
6. Бердяев Н. А. О назначении человека. Москва, 1993;
7. Сичивиця О. М. Філософські підходи до проблеми людини: Конспект лекцій із спецкурсу. Л., 1993;
8. Історія філософії України. К., 1994;
9. Чорний І. П., Козьмук Я. Р. Проблема людини в філософії: Конспект лекцій. Чц., 1996;
10. Головки Б. А. Філософська антропологія: Навч. посіб. К., 1997;
11. Попович М. В. Рациональность и виміри людського буття. К., 1997;
12. Марков Б. В. Философская антропология. Очерки истории и теории: Учеб. пособ. С.-Петербург, 1997;
13. Проблема людини в українській філософії XVI–XVIII ст.

Л., 1998;

В. Ю. Соколов

14. Арендт Г. Становище людини / Пер. з англ. К., 1999.

Бібліографічний опис:

Антропоцентризм / В. Ю. Соколов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-43068>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).